

УДК 330.142:631.1.016:338.432

*Л.І. КУРИЛО, доктор економічних наук,
доцент, учений секретар
Національний науковий центр
«Інститут аграрної економіки»*

Формування інтелектуального капіталу в аграрній сфері: теоретичний аспект

Постановка проблеми. Формування ефективності й конкурентоспроможності галузей та виробництв, а також розбудова інноваційно-спрямованого механізму господарювання відбуваються під впливом і за рахунок знань – визначального ресурсу суспільно-економічного розвитку. За рахунок накопичення й поширення знань науково-технічний прогрес у світі набуває постійної динаміки, а значить суспільство отримує можливості всебічного задоволення зростаючих потреб. Забезпечення суспільного добробуту націй за рахунок виключно ресурсної моделі розвитку економіки вже не вважається безальтернативним. Натомість альтернативою гарантовано виступає інтелектуальна, або інноваційна, модель, в основу якої покладено інтелектуальний капітал.

Інтелектуалізація вже давно стала об'єктивно необхідним атрибутом усіх сфер життя людини, а знання, як нематеріальна основа інтелектуального капіталу, зокрема втілені в наукових розробках, – визначальним аспектом створення і впровадження у практику інновацій. Дедалі більшої значимості ця проблема набуває для аграрної сфери, специфічної за функціональними ознаками господарського процесу й інсти-

туціональними умовами створення, поширення та використання продуктів інтелектуальної діяльності. Реалії сьогодення підтверджують виключну важливість для науки та практики здійснення ґрунтовних наукових досліджень проблем розвитку інтелектуального капіталу, зокрема в галузевоспецифічному вимірі.

Актуальність проблеми розвитку інтелектуального капіталу в аграрній сфері пов'язана, насамперед, з необхідністю інтелектуалізації аграрно-господарських відносин, створення сприятливих інституціональних умов для поширення знань, як детермінанти формування перспективної конкурентоспроможності аграрних товаровиробників. Стратегічна перспектива науково-практичного розв'язання зазначеного завдання полягає у формуванні ресурсозберігаючого, еколого-безпечного, наукоємного сектору економіки, здатного забезпечити конкурентоспроможність продукції на внутрішньому і зовнішніх ринках, що неможливо без вирішення питань розвитку аграрної науки, освіти, формування функціональних інститутів науково-інноваційної діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретико-методологічні аспекти вчення про інтелектуальний капітал, як фактор науково-технічного прогресу, у тому чи іншому ракурсі обґрунтовуються відомими

© Л.І. Курило, 2014

зарубіжними та вітчизняними науковцями. Теоретичні засади розвитку інтелектуального капіталу закладено дослідженнями М. Кондратьєва, Й. Шумпетера, Б. Твісса, П. Друкера, Д. Гелбрейта, М. Портера, В. Іноземцева, Л. Едвінсона, М. Мелоуна, Е. Брукінг та ін. Окремі аспекти й сторони людської природи: моральні, громадські, економічні досліджувались у роботах Платона, Аристотеля, А. Сміта, К. Маркса, Г. Лебона та інших філософів, що також становить базис формування теорій інтелектуального розвитку суспільства.

Вагомий внесок у вирішення теоретичних, методичних і практичних питань розвитку інтелектуального капіталу та окремих його складових належить В. Андрійчуку, Ю. Бажалу, О. Бутнік-Сіверському, П. Гайдучькому, В. Гейцю, В. Дієсперову, С. Володіну, В. Жуку, Г. Калетніку, М. Кісілю, М. Коденській, М. Кропивку, Ю. Лупенку, О. Мельнику, Л. Михайловій, П. Музиці, Г. Підлісецькому, А. Пригожину, В. Россосі, П. Саблуку, В. Ситнику, С. Тивончуку, Л. Федуловій, О. Шпикуляку, О. Шпичаку, В. Юрчишину, С. Юшину, К. Якубі та іншим дослідникам.

Сучасні теорії і концепції, а також сформовані на їх основі механізми розвитку інтелектуального капіталу є не зовсім сталими, не повністю враховують інституційну динаміку суспільно-економічних перетворень, що також підтверджує наявність цілої низки ма-

лодосліджених проблем, невирішеність яких залишає широке поле для досліджень.

Зокрема, наявність галузевих особливостей, у нашому конкретному випадку – це специфіка аграрної сфери економіки, дає підстави констатувати факт невизначеності щодо: причин дисфункціональності інтелектуального капіталу, створеного вітчизняною аграрною наукою; низької витребуваності інтелектуальних продуктів суб'єктами агрогосподарювання; інституціонального середовища стимулювання інтелектуалізації соціально-господарського процесу на селі; активізації участі держави у розвитку аграрного інтелектуального капіталу; формування дієвого, стимулюючого механізму створення й закріплення в інституційно-правовому полі інтелектуального капіталу з визначенням його частки у вартості сільськогосподарського товару.

Мета статті полягає в необхідності подальшого розроблення галузево-специфічних, теоретико-методологічних положень формування й розвитку інтелектуального капіталу.

Виклад основних результатів дослідження. Цивілізаційна теорія суспільного розвитку розглядає еволюцію як зміну цивілізацій і визнає пріоритет загальнолюдських цінностей. Із позиції теорії постіндустріального суспільства, яка ґрунтується на цивілізаційному підході, постіндустріальний спосіб виробництва породжує нові економічні категорії, серед яких провідне місце належить «інтелектуальному капіталу» – визначальному інституту економіки знань (рис. 1).

1-а стадія – втілене в продуктах і послугах знання формує більшу частину створеної суспільством вартості		
Шляхи проходження стадії (набуття ознаки)		
1-й – інтелектуалізація застосовуваних технологій	2-й – підвищення науковості товарів і послуг	3-й – домінування на ринку інтелектуальних товарів і послуг
2-га стадія – утвердження діяльності, пов'язаної з виробництвом, зберіганням, передачею, використанням знань, як визначальної в економіці		
Освіта і перепідготовка спеціалістів вважаються основним критерієм ефективності та продуктивності економічних систем		
3-я стадія – перетворення «працівників знання» у домінуючу групу персоналу організацій		
«Працівники знання», які виконують інтелектуальну працю, є основою продуктивно зайнятих в економіці		

Рис. 1. Ознаки економіки знань постіндустріального суспільства

Джерело: Сформовано на основі опрацьованих літературних джерел.

Економіці знань, як інституціональній системі, притаманні загальна інтелектуалізація й інформатизація суспільно-економічних відносин. Визначальну роль у

розвитку цього типу економіки, як її первинної ланки, відіграють інтелектуальні ресурси освіти й науки.

Із цього приводу стосовно формування постіндустріальної моделі розвитку економіки в умовах України висловлюється багато суджень, кожне з яких можна вважати таким, що наслідуює галузеву специфіку й за певних умов буде правильним. Вважаємо, що постіндустріальна модель аграрного сектору полягає в розширеному відтворенні сільськогосподарського виробництва на основі застосування досягнень науки і техніки, прогресивних технологій, інформаційного забезпечення галузі, з метою успішного функціонування галузі й розвитку сільських територій та продовольчої безпеки держави.

Дослідженнями встановлено, що різні економічні школи з однакових позицій підходять до обґрунтування твердження, що в умовах постіндустріального суспільства знання, інформація, інтелектуальні ресурси стали одним з основних засобів досягнення високих соціально-економічних результатів як на мікрорівні, так і в масштабах економічної системи країни.

Концепція інтелектуального капіталу почала формуватися наприкінці ХХ ст. Одними з перших дослідників у цьому напрямі були Дж. Гелбрейт, який у 1969 р. ввів у науковий обіг поняття «інтелектуальний капітал», та Л. Едвінсон і М. Мелоун, які досить широко трактують цю категорію, вважаючи інтелектуальним капіталом майже всі види капіталу, на які не поширюються традиційні оцінки, характерні для ресурсів сучасної компанії. Виділяючи з інтелектуального структурний і людський капітал, учені підкреслюють, що надвисокою ринковою ціною компанію наділяє сукупність людських знань, яка виступає у ролі прихованих джерел цінностей [8]. Тобто інтелектуальний капітал консолідує набуті людиною у процесі життєдіяльності знання, які у свою чергу мають здатність до підвищення свого рівня в певних інституціональних умовах і за сприяння держави.

Отже, поняття «інтелектуальний капітал» зазнає змін у процесі трансформаційних перетворень. Спочатку як «нематеріальні активи» (Гелбрейт Д., Свейбі К.-Е., Брукінг Е.) і «сукупність знань» (Едвінсон Л., Мелоун М., Даффі Д., Бревено О., Маркова Н.), далі «інтелектуальні активи» (Клейн Д., Прусак Л.,

Брукінг Е., Іноземцев В.), а також як «знання, що можуть бути перетворені у вартість» (Бутнік-Сіверський О., Кендюхов О., Геєць В., Гапоненко А.). А. Гапоненко [3] визначає інтелектуальний капітал також як поєднання «людського капіталу і структурного – патенти, бренди, авторські права, технічне та програмне забезпечення». Проте, якщо одні вчені під поняттям «людський капітал» розуміють знання і творчі здібності працівників, то інші – не тільки духовні, а й фізичні здібності людини [5]. Звідси поняття «інтелектуальний капітал» дещо вужче, ніж «людський», з іншого боку – ширше, оскільки включає в себе крім здібностей ще і результати та умови праці – комп'ютери, патенти тощо.

Огляд літератури дає підстави стверджувати, що більшість дослідників дещо однобічно визначають суть інтелектуального капіталу. Беручи за основу одну ознаку, вони часто ототожнюють інтелектуальний капітал із сукупністю знань або організаційною структурою. Проте сутність інтелектуального капіталу має певні відмінні риси в постіндустріальному суспільстві й може бути визначена як система взаємовідносин.

Погоджуємося з В.Г. Дайнеко [2], що, незалежно від підходів, інтелектуальний капітал – це конгломерат, з більшою або меншою кількістю різнорідних елементів, в основі якого інтелектуальні здібності та знання індивіда. Інтелектуальний капітал знаходить відображення через відносини формування та накопичення знань, інтелектуальних здібностей працівників і господарських структур і поділяється на персоніфікований та організаційний. Отже, у функціонуванні інтелектуального капіталу важливою ознакою майбутньої результативності є умови його накопичення (рис. 2).

Базовим складником, або забезпечувальним фактором формування інтелектуального капіталу, є людський в особі індивідів із відповідними інтелектуальними здібностями, знаннями, навичками, які можна розвивати у процесі життєдіяльності. Дослідженнями також виявлено, що людський капітал лежить в основі формування і функціонування інтелектуального капіталу як утворювальна основа продукування і руху знань. Носієм цього капіталу є людина як власник

знань, кваліфікації, досвіду інформації. Теоретичні основи людського капіталу закладено А. Смітом, У. Петті, К. Марксом, Ж.Б. Сеєм, Л. Л. Вельроган, але у формуванні сучасної теорії людського капіталу визначальна роль належить І. Беккеру поряд

з іншими, зокрема представниками Чиказької економічної школи – Т. Шульцем, Дж. Міщером, Л. Хансеном та іншими, який визначає людський капітал як сукупність фізичних, інтелектуальних, психічних якостей робочої сили [7].

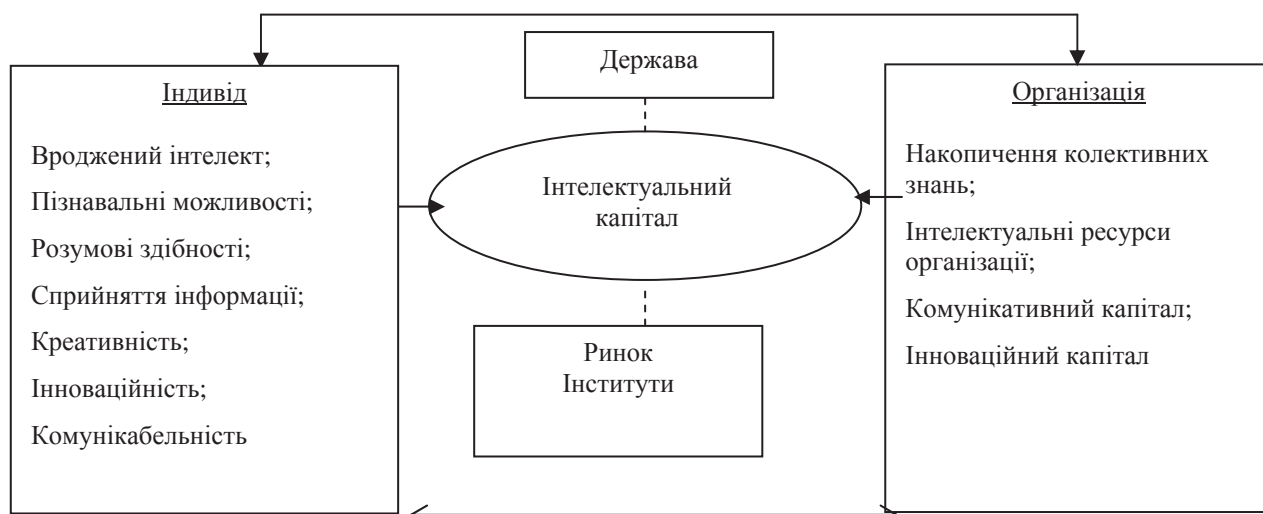

Рис. 2. Ознаки процесу накопичення інтелектуального капіталу

Джерело: Сформовано автором на основі опрацьованої літератури.

Разом із тим слід підкреслити, що формування інтелектуального капіталу в аграрній сфері має певні особливості прояву чинників, які впливають на його розвиток. Передусім це природно-кліматичні умови і сезонність виробництва, особливості розвитку сільських територій, слабкий ступінь впровадження новітніх технологій у сільськогосподарське виробництво, низький платоспроможний попит сільського населення і значної частини суб'єктів аграрного бізнесу. Отже, формування інтелектуального капіталу повинно базуватися на таких принципах як особливості виробництва та комплексний підхід.

Наголошуємо, що, характеризуючи процес реалізації наукових досягнень в аграрній сфері, слід обов'язково враховувати ці особливості а також те, що основним засобом виробництва в аграрній сфері є земля, якій властива територіальна протяжність. Отже, впровадження інновацій поширюється на великі території, що потребує специфічних методів контролю й чітко налагоджених зв'язків між учасниками цього процесу. У сільському господарстві процес впровадження наукових досягнень безпосередньо поєднаний із живими організмами, закономірності розвитку яких впливають на швидкість реалізації інновацій. Крім того, неможливим є

встановлення постійних параметрів при впровадженні в сільськогосподарське виробництво нових технологічних процесів. У результаті змін природних умов їх можна коригувати. У сільському господарстві також не збігаються процес праці та процес виробництва, що зумовлено біологічними закономірностями розвитку рослин і тварин. Оскільки впровадження здійснюється в період процесу праці, то практичне застосування більшості інновацій та їх економічна реалізація розділяються проміжком часу. Цей розрив між застосуванням інновації та одержанням результату потребує виробничої перевірки наукової розробки і додаткових фінансових ресурсів. Як уже зазначалося, сільське господарство характеризується сезонністю. Для процесу реалізації наукових досягнень це означає, що проведення багатьох заходів здійснюватиметься відповідно до пори року й обмежуватиметься чітко визначеними часовими межами. Крім того, реалізація наукових досягнень у сільському господарстві характеризується вищим рівнем творчості та може супроводжуватися масою відстрочених побічних наслідків. Враховуючи вказані вище галузеві особливості, можна виділити ключові принципи розвитку інтелектуального капіталу аграрної сфери:

пріоритетність, що полягає у важливому значенні розвитку інтелектуального капіталу для формування конкурентоспроможного аграрного сектору;

системність і комплексність передбачає охоплення всіх складових процесу формування інтелектуального капіталу, врахування важливості всіх складових процесу „наука – виробництво – споживач”;

науковість, що визначає важливість ролі науки і освіти у розвитку інтелектуального капіталу та формуванні інноваційної моделі;

екологічність, що передбачає обережність стосовно навколишнього природного середовища у реалізації нововведень в аграрному секторі;

людиноцентричність, що відображає пріоритет людини при впровадженні інновацій в аграрне виробництво.

Таким чином, під інтелектуальним капіталом в аграрній сфері доцільно розуміти капітал, що формується інтелектуальними ресурсами аграрної сфери, а також природним та економічним потенціалом територій і регіонів, що в процесі взаємодії та руху створюють нову вартість.

Під інтелектуальними ресурсами розуміємо людські та інформаційні ресурси, а також інтелектуальні продукти, що є результатом інтелектуальної праці.

Теоретично і практично доведено, що інтелектуальний капітал формує конкурентні переваги учасників ринку, галузей і держав як в умовах сьогодення, так і на перспективу. Економіка, яка базується на знаннях та інтелекті, є передовою по суті свого існування, адже продукує інновації, що забезпечують поступальний розвиток і високий рівень конкурентоспроможності у задоволенні потреб економічних агентів. Головними відмінностями такої економіки є: ефективно організований інноваційний процес; консолідація дій науки, освіти і виробничого процесу; інтелектуалізація праці; заміна фінансового капіталу на людський та інтелектуальний [1]. Створення такого середовища формування і використання інтелектуального капіталу в аграрній сфері є першочерговим завданням, розв'язання якого сприятиме якісно новому, конкурентоспроможному розвитку галузі.

На формування інтелектуального капіталу на галузевому рівні безпосередньо впливають аграрна наука та аграрна освіта, які продукують знання, що впроваджуються в сільськогосподарське виробництво у вигляді інтелектуального продукту безпосередньо або через інноваційну інфраструктуру і утворюють конгломерат з більшою чи меншою кількістю елементів, основу якого становлять інтелектуальні здібності та знання індивіда (рис. 3).

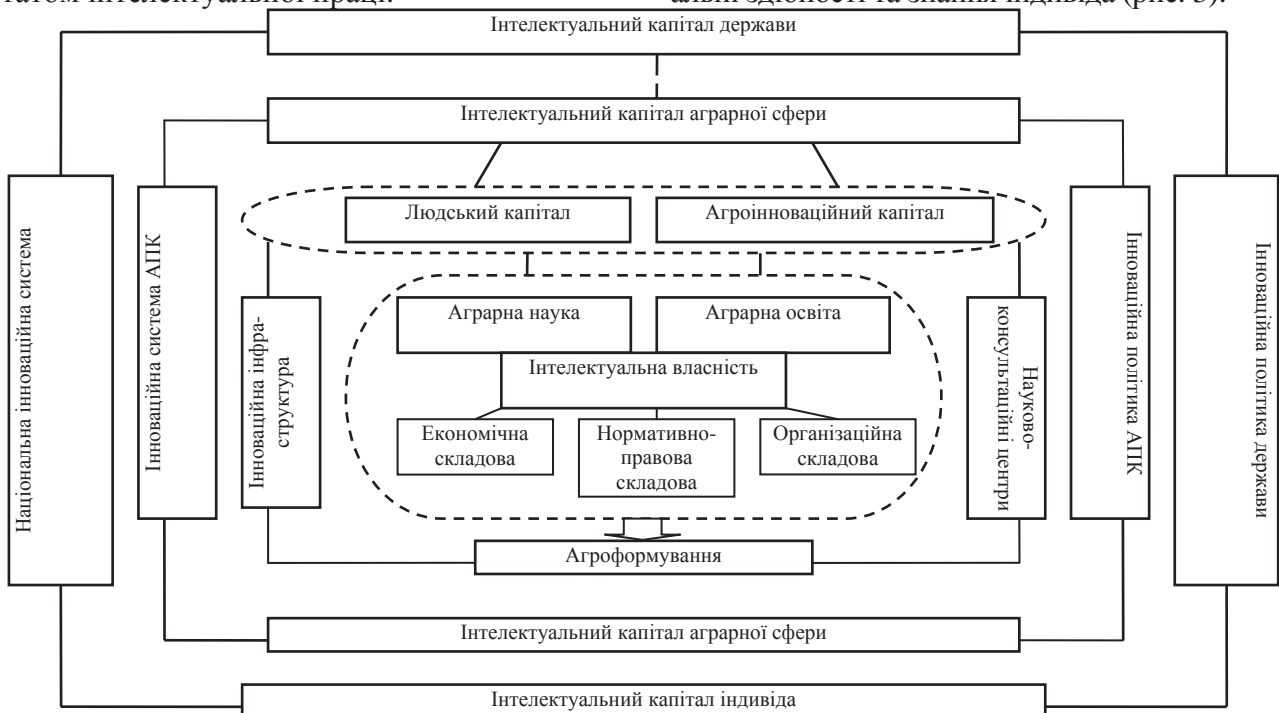

Рис.3. Формування інтелектуального капіталу аграрної сфери

Джерело: Сформовано автором.

Механізм розвитку інтелектуальної власності в аграрній сфері має включати три складові: економічну, нормативно-правову та організаційну. Економічну складову повинна забезпечувати держава через визначення пріоритетних напрямів розвитку науки і техніки; замовлення на об'єкти інтелектуальної власності за рахунок державних коштів; стимулювання й підтримку винахідницької діяльності. Нормативно-правова складова має бути спрямована на гармонізацію вітчизняного законодавства з міжнародним, зокрема із законодавством ЄС; вдосконалення правового регулювання економічної складової права інтелектуальної власності, що передбачає систему сплати мита та зборів, пов'язаних з охороною прав на об'єкти інтелектуальної власності; посилення правового захисту прав інтелектуальної власності, зокрема, через посилення юридичної відповідальності за порушення авторських прав (кримінальної, адміністративної, цивільно-правової); удосконалення нормативно-правового забезпечення діяльності патентних повірених, посилення контролю з боку держави за якістю наданих ними послуг; удосконалення патентно-інформаційного забезпечення, пов'язаного з набуттям прав на об'єкти інтелектуальної власності; здійснення заходів щодо активізації участі України в діяльності Всесвітньої організації інтелектуальної власності й підвищення іміджу держави в міжнародних процесах щодо захисту інтелектуальної власності. Організаційна складова має забезпечувати комерціалізацію прав на об'єкти інтелектуальної власності.

Аналіз концепцій розуміння сутності функціонування інтелектуального капіталу в економіці показав, що він відіграє всезростаючу роль у формуванні базисних і похідних забезпечувальних факторів створення благ. Тому наука і практика визначають його вирішальним чинником науково-технічного прогресу як тепер, так і в майбутньому. Ефективна система формування інтелектуального капіталу детермінує його якість, що створює підвалини для високопродуктивного функціонування економіки.

Дослідженнями встановлено, що інтелектуальний капітал за структурою і засадами

розвитку є особливим фактором інституціоналізації інновацій до ринкових умов. Також інститут інтелектуального капіталу, функціонуючи в ринковій економічній системі, породжує інститути інтелектуального підприємництва. Цей вид і форма підприємництва, як зазначено у праці Т.Ю. Чукулаєвої, за висновком А.Р. Чертвіца, пов'язані з продукуванням нових знань і втіленням їх у конкретні життєві блага через механізми співпраці та взаємодії економічних аспектів, які набувають на практиці форм різних інтелектуальних товариств [6]. Інститути в постіндустріальному суспільстві (економіці) сформовано таким чином, щоб забезпечувати всебічне накопичення і розвиток знань, а головною продуктивною силою стає інтелект, інформація. Саме ці чинники є рушіями розвитку масштабного інноваційного процесу в усіх галузях і сферах життєдіяльності людини. Інституціональні умови є базисним чинником інтелектуалізації суспільно-економічних процесів. Інститути модифікують і забезпечують активізацію, зокрема й інноваційних процесів, особливо в умовах сприятливого конкурентного ринку [4].

Базисом інтелектуального капіталу, в основі людського, вважається освіта, яка формує соціально-культурні, психологічні, інституційні характеристики середовища суспільного буття і господарських взаємодій ринкових агентів. Вона забезпечує конструктивні напрями розвитку, накопичення і використання інтелекту, творчого потенціалу, а головне – рівні інноваційності. При формуванні й оцінюванні кінцевих результатів інноваційної діяльності економічна складова має бути домінуючою, оскільки інноваційна діяльність пов'язана, передусім, із можливістю одержання конкурентних переваг окремими суб'єктами господарювання.

Стосовно структури інтелектуального капіталу не існує єдиної думки. Багато вчених (Едвінсон Л., Мелоун М., Свейбі К.Е., Брукінг Е., Козирев А.) [8–11] вважають інтелектуальний капітал сумою взаємопов'язаних елементів, які є продуктом людського інтелекту та неоднорідні за своїм складом через неоднорідність знань. Одні з цих елементів існують як невіддільні від людини знання, інші – як умови застосування цих знань з

метою підвищення продуктивності праці й економічного росту підприємства або організації. Л. Едвінсон і М. Мелоун, розглядаючи структуру інтелектуального капіталу, чітко розмежовують людський (human) і структурний (structural) капітал.

Запропонована К.Е. Свейбі структура включає в себе зовнішню структуру, внутрішню та індивідуальну компетентність. Проте ототожнення автором інтелектуального капіталу з нематеріальними активами є неправомірним, оскільки поняття інтелектуального капіталу набагато ширше. Зовнішня структура передбачає взаємодію із зовнішнім середовищем, зв'язки з покупцями і замовниками, репутацію фірми і торгові марки. Внутрішня структура складається з інтелектуальних продуктів, створених у середині фірми (моделі, технології, комп'ютерні системи, а також внутрішня культура). Як і

К.Е. Свейбі, Е. Брукінг ототожнює інтелектуальний капітал із нематеріальними активами і виділяє, як уже зазначалося, чотири основні складові інтелектуального капіталу: ринкові активи, людські, інтелектуальну власність та інфраструктурні активи.

Якщо ринкові активи визначають місце підприємства на ринку, то активи інтелектуальної власності визначають об'єкти, що належать підприємству й охороняються законом (патенти, авторське право тощо). Активи інфраструктури сприяють успішному функціонуванню підприємства, як і гуманітарні, які визначають знання, що належать підприємству і співробітникам, а також мотивації та стимули. На основі узагальнення різних підходів пропонуємо структуру інтелектуального капіталу, враховуючи специфіку досліджуваної галузі (рис. 4).

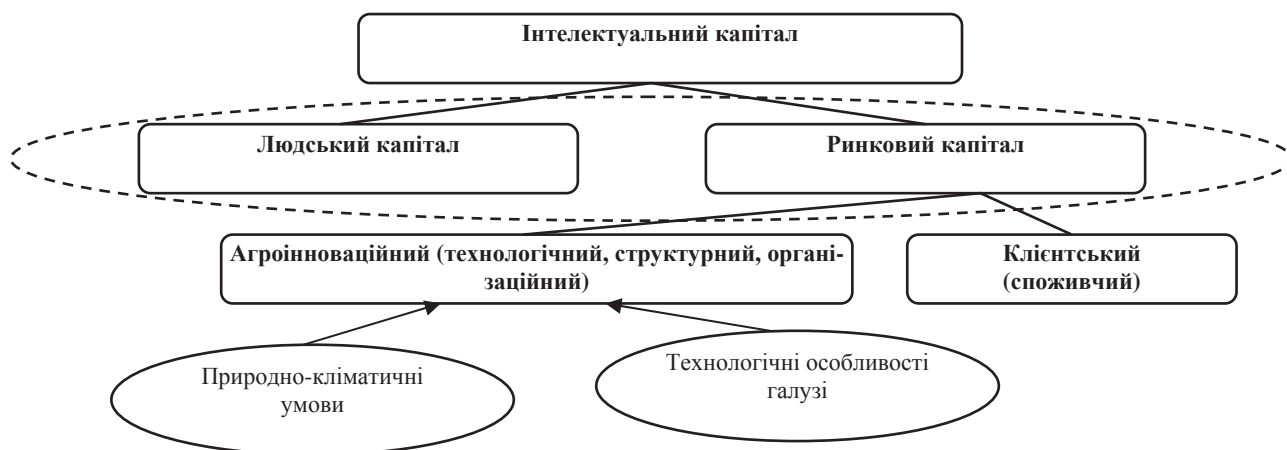

Рис. 4. Структура інтелектуального капіталу аграрної сфери

Джерело: Сформовано автором.

Отже, у структурі інтелектуального капіталу виділяють такі основні складові: людський і ринковий капітал, які постійно взаємодіють між собою.

Незважаючи на відсутність єдиного підходу до визначення структури інтелектуального капіталу, в усіх методиках незмінною є наявність людського капіталу. І хоча оцінка інвестицій в людський капітал і доходів від його використання здійснюється у грошовій формі, проте крім грошових вкладень нарощення людського капіталу потребує ще й праці людини, яка крім доходів від таких вкладень отримує і моральне задоволення, вищий соціальний статус тощо.

Агроінноваційний капітал – це капітал галузі, що виражений в науково-інноваційних

здобутках аграрної науки, можливостями їх впровадження та використання у виробництві. На мікрорівні, крім організаційних можливостей підприємства, визначається такими складовими, як патенти, авторські права, товарні знаки, технічне і програмне забезпечення, комп'ютерні й адміністративні системи, концепції, культура організації.

Виділення науковцями у структурі інтелектуального клієнтського (споживчого) капіталу дає повнішу уяву про капітал у цілому та визначається як система надійних і взаємовигідних відносин підприємства зі своїми споживачами та клієнтами, а на галузевому рівні визначається інноваційною інфраструктурою.

Клієнтський (споживчий) капітал характеризує, передусім, договірні відносини (ліцензійні й інші договори), відносини зі споживачами, постачальниками, конкурентами, інформацію про клієнтів, імідж організації. Цей капітал має здатність до охоплення всіх нових складових у ринкових умовах, є новою категорією в економічних дослідженнях, яка потребує детального дослідження.

Як уже зазначалось, аграрна сфера має певні особливості, зумовлені впливом природно-кліматичних умов, сезонністю виробництва, технологічною специфікою, що позначається на структурі інтелектуального капіталу як на мікро-, так і на галузевому рівні.

Для забезпечення процесу розвитку інтелектуального капіталу суспільства, економіки, країни необхідним є дотримання таких основних умов:

- всебічна якісна інформатизація суспільства;
 - розвиток інтелектуального потенціалу особистості, організації, суспільства;
 - стимулювання інноваційної діяльності на всіх рівнях;
 - охорона інтелектуальної власності;
- активна інтеграція економіки України у світову економічну систему.

Висновки. Науково-технічний прогрес, економічне зростання на сучасному етапі розвитку можливі лише за умови активного використання інтелектуального капіталу. Він

має складну сутність і багатовекторність прояву, що реалізується через механізм його функціонування. В епоху постіндустріального суспільства людина, її інтелектуальний потенціал стають вирішальним фактором соціального і економічного прогресу. Застосування інструментарію теорій людського та інтелектуального капіталу дало можливість по-новому підійти до вирішення проблем економічного зростання, економічної ролі освіти, взаємозв'язку науки, освіти і виробництва, а також інвестицій у людський капітал з інноваційною активністю, стимулювання і мотивації інноваційної діяльності й підприємництва. Інноваційний розвиток економіки, що базується на зв'язках між підготовкою кадрів (освітою), наукою і виробництвом, продукує та просуває на ринок, у тому числі й аграрний, конкурентоспроможну продукцію. Відсутність ефективного інноваційного забезпечення сільськогосподарського виробництва вказує на необхідність підвищення якості та результативності аграрної науки і освіти, сприяння зростанню ефективності використання кадрового потенціалу як головних рушіїв переходу на інноваційну модель розвитку, в межах якої повинні відбуватися техніко-технологічне оновлення, інтенсифікація виробництва, посилення природозберігаючих заходів для розбудови конкурентоспроможної аграрної сфери і задоволення широкого кола потреб.

Список використаних джерел

1. Дайнеко В.Г. Интеллектуальный капитал: проблемы накопления и регулирования в экономике, основанной на знаниях / В.Г. Дайнеко // Вестник ВГУ, 2004. – С. 193–203.
2. Дайнеко В.Г. Экономическая сущность интеллектуального капитала и процесса его накопления / В.Г. Дайнеко // Вестник ВГУ. Серия : Экономика и управление. – 2004. – № 1. – С. 5–9.
3. Интеллектуальный капитал – стратегический потенциал организации: учеб. пособие / [под. ред. д.э.н. проф. Гапоненко А. Л., д.э.н. Орловой Т. М.]. – М.: Издательский Дом «Социальные отношения», 2003. – 184 с.
4. Інноваційна діяльність в аграрній сфері: інституціональний аспект: моногр. / [Саблук П.Т., Шпикуляк О.Г., Курило Л.І. та ін.]. – К.: ННЦ ІАЕ, 2010. – 706 с.
5. Логачев В. Интеллектуальный капитал с позиции трудовой теории стоимости / В. Логачев, Е. Жернов // Экономист. – 2006. – № 9. – С. 36–41.
6. Чукулаева Т.Ю. Формирование института интеллектуального предпринимательства: иерархический подход (на примере экономики России) [Электронный ресурс] / Т. Ю. Чукулаева. – Режим доступа : <http://www.ecsocman.edu.ru>.
7. Шпикуляк О.Г. Интеллектуальный та людський капітал як детермінанти інноваційного розвитку економіки: інституціональний аспект / О.Г. Шпикуляк, Л.І. Курило // Інноваційна економіка. – 2011. – № 3. – С. 3–9.
8. Эдвинсон Л. Интеллектуальный капитал. Определение истинной стоимости компании / Эдвинсон Л., Мэлоун М. // Новая индустриальная волна на Западе; под ред.В.Л. Иноземцева – М.: Академия, 1999. – С. 429 – 447.
9. *Brooking A.* Intellectual Capital:Core Assets for the / A. Brooking. – [Third Millennium Enterprise]. – United Kingdom, London: Thomson Business Press, 1996.
10. Intellectual capital managing and reporting. – Nordic Industrial Fund, 2001. – 82 p.
11. *Sveiby K.* The Invisible Balance Sheet [Электронный ресурс] / K. Sveiby. – Режим доступа : <http://www.sveiby.com/The Library / Intangible Assets / tabid /81/ Default.aspx>. – 2005.

Стаття надійшла до редакції 11.07.2014 р.

* * *